

J. Alan: *Etapy života očima sociologa*

Praha, Panorama 1989, 439 s.

Josef Alan je autorem, který je znám odborné veřejnosti i laickým čtenářům zájímajícím se o sociologii či prognostiku, a to v obou našich národních republikách. Jeho práci *Společnost, vzdělání, jedinec* (Praha, Svoboda 1974) řadí ti, kdo se problematikou vzdělání zabývají, již dnes k dílům klasickým. Spolu se slovenským autorem F. Gálem se věnoval i činnosti osvětového charakteru se snahou přiblížit mladým čtenářům cíle a některé aktuální problémy vědy o budoucnosti (*Budúcnosť vo svetle prognostiky*, Bratislava, Smena 1986) a posléze i sociologie (*Spoločnosť vo svetle sociológie*, Bratislava 1988). Čtenáři, kteří znají další jeho práce publikované v různých sbornících, časopisech či v edicích interních (některé lze nalézt v seznamu použité literatury recenzované práce) nebudou tématem jeho nejnovější knihy překvapeni. Kromě otázek vzdělání a prognózování se již řadu let zabývá problematikou pracovní kariéry či intergenerační profesní mobility a je též motorem interdisciplinárního úsilí o komplexní studium současné rodiny. Zájem o životní cyklus je tak logickým vyústěním jeho dosavadní odborné činnosti.

Recenzovaná práce vyšla v edici Pyramida, jejímž cílem je popularizovat vědu a umění. Popularizační literatura, určená více či méně laické veřejnosti, má několik úrovní, které lze vymezit náročností předpokládaného čtenáře a mírou jeho obeznámenosti s danou problematikou. Vypůjčíme-li si termín z oblasti hudební, lze tuto edici zařadit do tzv. „vyššího populáru“. Jinými slovy, na pomezí literatury odborné a popularizační, určené širším čtenářským vrstvám. Z tohoto hlediska lze volbu edice považovat za více než šťastnou a titul za velmi výstižný.

Kniha má kromě několika úvodních stránek tři části. První z nich, nazvaná *Východiska*, je uvedením do problematiky analýzy životních drah a vymezením základních pojmů s touto problematikou souvisejících. Vedle pojmu životní dráha jde o pojmy: sociální jednání, životní situace a sociální kontexty, čas jako organizační princip životní dráhy (čas subjektivní, sociální, biologický, historický) a kategorie věku. Tato část ústí ve shrnutí problémů a možností sociologické analýzy životních drah.

K druhé části, představující jádro práce, se podrobně vrátím níže. Třetí, nejskromnější část, která je zároveň závěrem knihy, skrývá pod názvem *Hypotéza budoucnosti* osobní názor autora na to, o jakou budoucnost (pokud jde o podmínky a kontexty každodenního života budoucích generací) bychom měli usilovat. Sám autor tuto část charakterizuje jako podnět k zamyšlení. Lze ji též považovat za výzvu k aktivnímu budování budoucnosti našich dětí. Z tohoto hlediska bychom mohli celou knihu chápat jako výčet a rozbor problémů, s nimiž se dnešní společnost z daného hlediska potýká a s nimiž je třeba se vyrovnat.

Dříve než přejdeme k hodnocení, je však třeba alespoň stručně charakterizovat část druhou, nazvanou *Etapy lidského života*, která představuje více než 300 stránek. Je členěna do čtyř oddílů věnovaných jednotlivým etapám lidského života, každý z nich o dvou až třech kapitolách dále se větvících celkem do zhruba třiceti subkapitol, z nichž snad žádná se neomezuje na jediný problém. Není tak možné se o všech byt jen zmínit.

Oddíl *Dětství* tvoří dvě kapitoly. První, *Sociální kontext dětství*, je uvedena rozbořem proměn sociálního kontextu dětství v posledních desetiletích. Tato část je bohatě dokumentována empirickými údaji. Navazují pak analýzy a úvahy o některých relativně nových, moderních kontextech dětství: dětství v rozvedeném manželství, v rodinách, kde matka je zaměstnána a městských dětí. Kapitola je uzavřena úvahou o místě školy v životě dnešního dítěte v souvislosti s jeho další životní dráhou. Kromě volby povolání je zvláštní pozornost věnována úloze jeslí, mateřské školy a období přechodu do základní školy. Druhá kapitola nese název *Dětství a socializace*. Po stručném shrnutí starších a novějších teorií socializace je samostatná část věnována problému sexuality jakožto atributu socializačního procesu. Tuto subkapitulu lze rovněž považovat za úvod k jedné z pasáží věnované sexualitě v oddílu *Mládí* a volně navazujícím

úvahám týkajícím se mužských a ženských rolí a jejich proměn v oblasti práce a rodinného života (oddíl *Dospělost*).

Etapa *mládí* je rozebírána ze tří hlavních hledisek. V kapitole *Mládí jako proces dospívání* jsou otázky dalšího průběhu socializace budoucího dospělého člověka rozebírány spolu s charakterizací měnícího se sociálního kontextu dospívání. Samostatná a v rámci tohoto oddílu nejrozsáhlejší kapitola je věnována otázkám sexuálního života adolescentů, jehož analýza je opět zasazena do úvah o měnících se sociálních kontextech lásky a sexuálních vztahů. Třetí kapitola, *Vzdělanostní dráhy*, je v zásadě věnována dvěma problémům: 1. volbě povolání po ukončení základní školy a 2. typům vzdělanostních drah ústícím do vysokoškolského studia z hlediska možností a podmínek přechodu ze střední školy na školu vysokou, a to prizmatem společenských potřeb i individuálních biografii. Tuto část opět doprovází bohatý empirický materiál.

V oddílu *Dospělost* jsou proměny sociálního kontextu rozebírány v souvislosti s ekonomickou aktivitou, tedy profesní dráhou, a s funkcí rodiny v dnešní společnosti. Profesi a profesní dráhu autor považuje za osu „formování celého životního stylu osobnosti“ (s. 220) a zároveň za individuální odpověď na změny profesní struktury. Z tohoto zorného úhlu jsou pak podrobněji rozebírány základní etapy průběhu individuální profesní dráhy (start, adaptace, vyhraňování a koordinace, předdýchodová fáze). Zvláštní pozornost je věnována profesní dráze žen. Kapitola věnovaná rodinným drahám je uvedena analýzou proměn sociálního kontextu rodinného života a rodinného cyklu. Samostatně je pak pojednáno manželství, dále rodičovství a konečně utváření rodinného životního stylu. Jedna z kapitol je věnována rozvodu jakožto zániku manželství a rozpadu rodiny. Oddíl je uzavřen úvahami opřenými o výzkumná data nad subjektivním odrazem životní dráhy, a to odděleně dráhy profesní a rodinné. V této kapitole si autor mimo jiné všímá rozdílů ve vnímání (individuálním hodnocení) jednotlivých životních etap u mužů a žen. Je však zároveň metodologickým zamyšlením nad problémem korespondence v hodnocení aktuální a minulé životní situace (minulost je vždy hodnocena prizmatem současnosti).

Rovněž oddíl *Stáří* je uveden rozborem proměn sociálních kontextů této poslední etapy lidského života, v souvislosti s povoláním a rodinou. Samostatná úvaha je věnována porovnání dvou etap životního cyklu: stáří a mládí. Netradiční pojetí problému vystihuje tento poetický přírůbek: „zatímco mládí vstupují do života vybaveni novými mapami, které jim poskytli jiní – mapami zčásti nepoužitelnými, staří se ocitají v novém světě vybaveni vlastními, ale zastaralými mapami“ (s. 385). Z tohoto zorného úhlu autor ukazuje zdroje rigidity a konzervatismu stáří, jejichž nevyhnutelnost považuje spíše za mýtus. Poslední kapitola tohoto oddílu, nazvaná *Závěr životní dráhy*, je úvahou na pomezí sociologie a filozofie o proměně sociálního kontextu smrti a zároveň je úvodem do sociologie umírání.

Již ze stručného obsahu knihy je myslím dostatečně zřejmá šířka tematického záběru. Práce zasahuje do celé řady oborů a subdisciplín (sociologie rodiny, sociální psychologie, sociologie práce, vzdělání, sexuologie atd.). Z hlediska formálního charakteru jednotlivých kapitol se zde střídají analýzy empirického materiálu, kompilační shrnutí teoretických přístupů, metodologické úvahy, úvahy na hranici eseistiky aj. Práci lze také charakterizovat jako úspěšný krok na cestě k funkčnímu propojení teorie a empirického výzkumu. Z hlediska oblastí sociální reality je zaměřena spíše do tzv. mikroroviny, kterou se však autor důsledně snaží udržet v širších souvislostech či návaznostech na makrorovinu.

Na první pohled kniha není ničím více než pestrým kaleidoskopem problémů každodenního života analyzovaných z pohledu sociologa a mechanicky pospojovaných ve sledu životního cyklu od dětství po smrt. Takto skromně je také pojmenována. Při soustředěném čtení však zjistíme, že její logika je hlubší. Konkrétně se práce zcela nepochybně zabývá každodenní realitou člověka naší doby. Soustřeďuje se na sociální kontexty individuálního života v jeho jednotlivých etapách, na jejich vnímání a interpretaci, které se promítají do konkrétních aktivit a jednání lidí. Není pak jistě náhodou, že jádrem práce je období dospělosti s důrazem (respektive omezením) na pracovní a rodinný život. Dospělost je, přinejmenším v našem kulturním okruhu, považována za hlavní či vrcholnou etapu života – za tu jeho část, pro kterou je živ. Organizace života společnosti také z tohoto pojetí důsledně vychází. Dále život našich lidí se skutečně odehrává především v zaměstnání a v rodině. Tyto dvě sféry jsou centrem, k němuž se vztahuje a od něž se odvíjí dění v ostatních oblastech, a to jak z mikro tak z makropohledu. Mimoto v každodenním životě a biografii hrají důležitou roli hodnotové systémy. „A osou hodnotového systému bývá nakonec přece je“ nejčastěji buď rodina, nebo profese“, konstatuje J. Alan (s. 370) a lze s ním jen souhlasit. A tak se postupně vynořuje řád celé práce. Od dětství po stáří jsou zde z různých zorných úhlů a v různých

kontextech rozebírány tyto dvě základní oblasti lidského života (rodina a práce) s důrazem na odlišnosti světa mužů a žen. Ať už se mylím či nikoli, autor měl rozhodně v úvodu stručně, jasně a srozumitelně objasnit logiku celé knihy. Několik stránek úvodu totiž věcně poněkud splývá s částí *Východiska* a záměr práce je tak znejasněn.

Již jsem se zmínila o tom, že práce se pohybuje na pomezí řady oborů a subdisciplín. Je proto pravděpodobné, že jednotliví odborníci zabývající se těmito disciplínami budou v knize mnohé postrádat a zároveň dokazovat, že uvedené problémy jsou složitější a řada z nich by si zasloužila samostatnou knížku. Na druhé straně jsem přesvědčena, že zde zároveň naleznou mnoho inspirací z příbuzných oborů, možná i nových informací. Pro mne byl například objevným oddíl *Stáří*. Na druhé straně postrádám návaznost mezi vzdělanostní a profesní dráhou. Domnívám se však, že rozebírat práci takto detailně by nebylo adekvátní jejímu záměru a charakteru.

Nemohu si však odpustit jednu připomínku spíše technického rázu. Je možná otázkou osobního vkusu či zvyku, zda odkazy na literaturu uvádět v poznámce na příslušné stránce, či využít systému vžitého spíše v časopisech, kde se odkazuje k seznamu literatury. Nicméně se domnívám, že opět zvítězilo pohodlí (autora? nakladatelství?) nad pohodlím zákazníka. Čtenář je nepochybně zklamán, když v seznamu literatury část odkazů nenalezne. Jen namátkou jsem zjistila, že například na s. 97–110 chybí v seznamu literatury celkem 5 odkazů. Tento nedostatek se objevuje i na jiných stránkách knihy (např. na s. 129, 209 a 340). Čtenář si potom nemůže být jist, zda v seznamu chybí titul či zda je chyba ve vrocení (viz např. s. 304, Večerník 1984). Tato poznámka je zároveň upozorněním, že seznam použité literatury je ve skutečnosti rozsáhlejší než ten, který je v knize uveden.

Co říci závěrem? Rozhodně jde o práci, která si zaslouží pozornost a nemalé uznání. Podle mého názoru lze knihu číst mnoha způsoby, z rozličných důvodů a s různými záměry. Pro vyspělejší laické čtenáře bude zajímavým a objevným, někdy však náročným čtením. Pro odborníky zabývající se problémy biografii a životních drah jistě bude cennou, možná i nerozlučnou příručkou. Nezanedbatelnou předností této knihy je totiž skutečnost, že kromě světové literatury zhodnocuje řadu prací domácí proveniencí roztroušených v nejrozličnějších periodikách či interních edicích. Pro odborníky jiného zaměření zřejmě bude inspirací či pomocníkem při úsilí zasadit problémy, jimiž se zabývají, do širšího kontextu. Mohla by také být podpůrným materiálem pro starší studenty sociologie rozhodující se o odborné specializaci. Pro mne osobně je knížkou, kterou ve své knihovně zařadím mezi ty, k nimž se čas od času vracím. Konečně si myslím, že jde o publikaci, k níž se i sám její autor dříve či později vrátí. Je v ní totiž zárodek práce nové, tentokrát jednoznačněji zacílené, syntetičtější a sevřenější.

Jadwiga Šanderová

A. Šubrtová: *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*

Praha, Ústav československých a světových dějin 1989, XIX + 691 s.

Dějiny populačního myšlení patří k dějinám lidstva. Lidská reprodukce, její zákonitosti a hledání možnosti její regulace se staly záhy součástí vědy o státě a vědy o společnosti. Zvláštní postavení mají tyto dějiny v demografické vědě, jsou její nezbytnou součástí. Ani ve světové literatuře nepatří souborné historické zpracování dějin populačního myšlení a populačních teorií k běžné literatuře. V současné době lze uvést 20–30 publikací, jejichž předmětem je systematické zpracování uvedených problémů. Také československá demografická a společenskovědní literatura pociťovala tento nedostatek, protože ani starší prameny (J. Koloušek, A. Hajn, C. Horáček ml., J. Gruber, B. Augustin, A. Boháč, E. Chalupecký, A. Chura, O. Schmidt), ale ani nejnovější učebnice (J. Korčák, E. Maur, V. Srb, M. Kučera, L. Růžicka, Z. Pavlík, J. Rychtaříková, A. Šubrtová) nevěnovaly soubornému zpracování těchto otázek patřičnou pozornost.

Nyní vydaná publikace *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií* z pera historičky a demografky A. Šubrtové vynahrazuje tento nedostatek a možno říci, že v rozsahu, který umožnil značně podrobné zpracování uvedené materie. Autorka přistoupila k sepsání knihy po několikaletém usilovném studiu